

INGA MITKUTĖ

Kauno technologijos universitetas

FILOSOFINĖ KALBA KAIP MENO KŪRINYS

Philosophical Talk as an Artwork

SUMMARY

This article deals with a possibility to express experience through language in a philosophical talk. Effect of a philosophical talk is revealed through the analogy of an impact of artwork. Aspects of an artistic experience are given as a basis for application of the same mechanism when thinking about a philosophical talk. Dimensions of a „weighty“ talk as opposed to an empty one are described and analysed. A talk as creation is opposed to a mere comment referring to George Steiner; memorization of a text or a talk is put as a condition for true interpretation and hence a „weighty“ talk. However, character of memorizing is questioned in analysis of G. Steiner's suggested vigilant memory and patterns of memorization in oral culture, discussed by Walter Ong and Albert Lord. It is suggested that unconscious aspect of our memory could be effectively used in stimulating a vivid interaction between words and experience, thus helping to reveal their meaning. Another aspect important for the topic is dimension of narrative and dialogue. Talking as narration is considered not as a direct transfer of experience, but as a seed for it. Talking as dialogue is related to creating experience in the moment of talking, also having a great effect on perception of the issue and is further related to the question of ethics. On the whole, the topic of this work could be described with a question: „how is it possible to say more than words?“.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariamos patyrimo išraiškos galimybės filosofinėje kalboje, kurios poveikis atskleidžiamas lyginant ją su meno kūrinio remiantis kai kuriais meninės patirties bruožais. Apibūnami ir analizuojami požymiai, leidžiantys kalbą įvardyti kaip „svarią“ ir priešpriešinti ją tuščiai kalbai. Remiantis George'u Steineriu, kalba kaip kūrinys priešpriešinama komentarui; teksto ar kalbos įsiminimas pateikiamas kaip interpretacijos, taigi ir „svarios“ kalbos, sąlyga. Vis dėlto, analizuojant G. Steinerio siūlomos budrios atminties charakteristikas bei oralumo kultūrai būdingą įsiminimo mechaniką, aprašytą Walterio Ong'o ir Alberto Lordo darbuose, kvestionuojamas įsiminimo pobūdis. Siūloma, kad nesąmoningas atminties pobūdis galėtų būti efektyviai išnaudojamas stimuliuojant gyvą žodžių ir patirties apsikietimą, šitaip padedant atskleisti jų prasmę. Kitas svarbus nagrinėjamas aspektas yra pasakojimo ir dialogo plotmė. Kalba kaip pasakojimas traktu-

RAKTAŽODŽIAI: kalba, patyrimas, kūrinys, komentaras, interpretacija, įsiminimas, pasakojimas, dialogas.

KEY WORDS: language, experience, artwork, comment, interpretation, memorization, narrative, dialogue.

jamas ne kaip tiesioginis patirties perdavimas, bet kaip jos sėja. Kalba kaip dialogas siejama su patyrimo kūrimu kalbėjimo akimirka, turinčiu didelės įtakos dalyko suvokimui, ir toliau susiejama su etika. Trumpai tariant, šio darbo tema galėtų būti apibūdinta klausimu: „Kaip įmanoma pasakyti daugiau nei žodžius?“.

ĮŽANGA

„Išsilavinusią žmonijos dalį kasdien atakuoja milijonai spausdintų, transliuotų, filmuotų žodžių apie knygas, kurių ji niekada neatsivers, apie muziką, kurios ji negirdės, apie dailės kūrinius, kurių neregės jos akys. Eteris užplūstas nepaliaujamo estetinio komentavimo gausmo, spontaniškų vertinimų, mažmeninių bylų nuo kalno.“¹ Šis pastebėjimas prاشosi pritaikomas ir filosofinėms kalboms. Publikacijose ir konferencijų pranešimuose neretai vyrauja komentarai – „antrinis miestas“, tekstai ir kalbos, asmeniškai ne itin jaudinantys klausytojus ir patį autorį, rašomi dėl rašymo. Viena tokio reiškinio priežasčių G. Steineris laiko žurnalistinę šio amžiaus dvasią, kuriai iš tiesų

nėra nieko reikšmingo, nes viskas vienos svarbos, kuriai reikia įdomumo ir naujumo². Pradėjus rašyti, be abejo, rizikuojama tapti dar vienu komentatoriumi. Vis dėlto angažuotas žvilgsnis į komentaro ir originalios kalbos perskyrą bei paieška atsakymo į klausimą, kaip kalbėti, kad tai nebūtų tuščia, yra vienintelis sąžiningas atsakas į problemą.

Norint pagrįsti „svarios“ (priešingos tuščiai) kalbos galimybę, atskleisti būdą, kuriuo per kalbą galima perteikti patyrimą, pastebėti tokios kalbos savybes ir įgyvendinimo sąlygas, šiame straipsnyje apmąstyme mėginama atskleisti filosofinės kalbos veikimą lyginant jį su meno kūrinio poveikiu.

MENO KŪRINIO POVEIKIS

Norint atrasti panašumo tarp kalbos ir meno, pirma pravartu įvardyti meninio patyrimo aspektus, kuriuos norima susieti su kalbos veikimu. Meno kūrinio patyrimą apibūdinkime lygindami su grožio patirtimi: šitoks patyrimas yra labai konkretus, ateinantis per savitą ir konkretų, šiuo laiko momentu esantį daiktą ar reiškinį. Galima sakyti: „man patinka kaštonai“, bet jei grožio išgyvenimas patiriamas – tai tik žiūrint į konkretų žiedą, medį, esant būtent šiam apšvietimui, kvėpuojant būtent šią akimirką. Tai – tiesos, pilnatvės, tikrovės pasireiškimo per konkrečią materialią formą paslaptis. Menas yra įrankis atskleisti ir perduoti kitiems tokį (arba

kitokį, žinoma) patyrimą. Meno kūrinyje yra tai, ką galime pavadinti *kažkas daugiau* – patirtis, išgyvenimas, jausmas, įžvalga ir visa tai, ko nepavyksta įvardyti. Menininko veiksmas lydimas troškimo „įrašyti“ (nutapyti, sukurti filmą, spektaklį, muzikos kūrinį) tam tikrą patyrimą, sukelti jį kituose žmonėse. Tokiu atveju koncertas yra *patiriamas* ir išeinama iš jo ne šiaip geros nuotaikos, bet su išgyvenimu, kurį stengiamasi kuo ilgiau išlaikyti savyje palikus šventinę vietą, perkelti į kasdienybę, į įprastą erdvę. Būtent tai sudaro meno kūrinio esmę ir į koncertą einama *patyrimo*. Kita vertus, ar visada meno kūrinyje yra ko ieškoti? Gerai įgudusiu tapytoju ar pianistu ža-

vimasi ir tada, kai jis „nieko nenori pasakyti“ – užburia pats amato tobulumas, pati technika (meistriškumas) yra graži (kaip ir „gražiai“ žaidžia krepšininkas). „Techninis“ menas noriai priimamas ir gaminamas, todėl sunku atskirti, kur menas, o kur jo imitacija. Žinoma, su tokiu meno apibrėžimu nesutiktų daugelis šiuolaikinių menininkų, menotyrininkų ir meno vartotojų, nes meno kūrinio kriterijus nėra patyrimo buvimas – šiuolaikinėje kultūroje menu vadinama daug kas. Nepaisant to, kadan-

gi šiame darbe nagrinėjama ne meno apibrėžimo problematika, o tik naudojama kai kurių kūrinų veikimo pobūdžiu (dėl pernelyg plačios šiuolaikinės meno sampratos neišvengiamai tenka kalbėti tik apie tam tikros minėtos rūšies meno kūrinius), giliau šis klausimas nebus nagrinėjamas. Verčiau, pasinaudojus tam tikrą konkretų patyrimą teikiančio ir šia prasme „tuščio“ meno priešprieša, mėginti apibūdinti ir kalbas bei patyrinti, ar filosofija galėtų iš to turėti naudos.

PIRMOJI SĄLYGA: PATYRIMAS

Mėginkime nustatyti, ar kalbos (kalbos sąvoką čia vartojau turėdama omenyje ne gebėjimą, o kūrinį) poveikis gali būti lyginamas su meno kūrinio poveikiu, t.y. turime įvertinti kalbos gebėjimą perteikti / sukelti patyrimą. Tarkime, esama tam tikro turinio, kurį norime perduoti kitam. Idealiu atveju turinys turėtų būti perduotas visiškai nepakitęs; kad tai įvyktų, svarbu, kad komunikacinis „kanalas“ jo nekeistų, nuo savęs nieko nepridėtų. Tai akivaizdu, kai informacija labai paprasta, paviršutiniška patirties požiūriu – pvz., norint pranešti, kiek dabar valandų. Tokiu atveju svarbu tinkamos kalbėjimo sąlygos (triukšmo nebuvimas ir pan.). Ar teisingas turinys bus perduotas, priklauso tik nuo „kanalo švarumo“. Sudėtingiau tampa norint perteikti gilesnius sielos išgyvenimus, patyrimus ar jausmus. Meno kūrinio ar kalbos apie gilesnius patyrimus atveju, pati išraiška kažką prideda prie turinio. Menininkas nutapo daugiau nei norėjo ar planavo, tikras kūrinio poveikis taip ir lieka iki galo nesuvoktas. Kalbėtojas pasako žymiai daugiau nei suvokia ar ketina. Aiškiai tai atskleidžia psichoana-

lizė – patyręs analitikas tikruosius žmogaus ketinimus ar mintis perpranta pacientui apie juos tiesiogiai visiškai nekalbant, sprendžia iš kalbėtoji nepastebimų jo paties žodžių. Subtiliau ir neįsisąmonindamas kiekvienas klausytojas „trečiaja ausimi“ „girdi“ daugiau, nei yra sakoma. Taigi meno kūrinyje ar kalboje atsiranda tam tikras prasmės perteklius, kuris nekalbant glūdi neatskleistas. Tikriausiai šis „daugiau“ ir yra aktyviausia, produktyviausia ir paveikiausia kalbėjimo esmė, tačiau kaip tik šį *daugiau* ir sunkiausia apčiuopti ir įvardyti. Galima nujausti, kad jo šaltinis yra patirtyje ir „gilesniuose sielos sluoksniuose“.

Skirtingo gilumo turinys ir lemia, ar yra prasmė kalbėti, net jei abu žmonės jau turi patyrimą, apie kurį kalbama. Jeigu abu pašnekovai jau žino, kad yra pusė vienuoliktos, prasmės pasakyti šią informaciją garsiai nėra. Tačiau kalbant apie gilesnius patyrimus, turint omenyje tą prasmės perteklių, kuris atsiranda tik išraiškoje, prasmė kalbėti lieka.

Tad išryškėja, kad kalbos ir patyrimo santykis nėra nekintantis ir priklausantis

vien nuo kalbos kaip įrankio gebėjimo ką nors perteikti ar netgi nuo kalbėtojo nuoširdumo. Vienas esminių elementų, lemiančių, ar adekvatu kalbos veikimą lyginti su menu, yra patyrimo „gylis“, nuo kurio priklauso, ar kalboje esama paveiklaus prasmės pertekliaus. Tolimesniuose samprotavimuose apie kalbą ir jos veikimą vertėtų apsiriboti tam tikra grupe kalbų – tokiomis filosofinėmis kal-

bomis, kurias galima lyginti su menine patirtimi dėl tam tikro patyrimo egzistavimo kalbėtojo sieloje. Tokį patyrimą trumpai apibrėšime kaip nevisiškai paviršutinišką (informacija) ir ne per daug „gilų“ (susijusį su neišreiškiamos tikrovės patirtimi). Kitaip tariant, norėdami pasakyti „tikrą“ kalbą, būsime asmeniškai išgyvenę filosofinį patyrimą, *kuri* (ne *apie kuri*) ir norime kalbėti.

KALBOS VIRTUALUMAS

Filosofinio kalbėjimo „meninio pobūdžio“ veikimas yra įkvepianti ir guodžianti mintis. Vis dėlto dar reikia nuodugniau įsigyventi į klausimą, kas yra žodis, ir mėginti suvokti, kas visgi yra tai, ką pavadinome „kalbos kaip meno veikimu“.

Akivaizdu, jog žodis „lapas“ nėra lapas, kad jis „nei žalias, nei raudonas“, nei šioks, nei anoks. Jeigu norėčiau kam nors tiksliai perduoti lapo, kuri matau, apibūdinimą, kad kito sąmonėje atsirasėtų tikslus to konkretaus lapo vaizdas, kas būtų tikrovės atitikimas, tobulas perdavimas, tai kalba neįmanoma to padaryti. Didžiausia problema yra netgi ne žodžių ar vaizduotės trūkumas, bet nuolatinis tikro daikto kitimas. Regis, kalba yra didžiulė abstrakcija, nė vienu atveju nea-

titinkanti konkrečios tikrovės, nekalbant jau apie žodžio ir daikto skirtumą.

Atidžiai pažvelgus darosi aišku, kad kalba nėra „tikra“ to konkretaus atitikimo gyvenamai tikrovei prasme. Bet koks įvardijimas kuria – tačiau daro tai kalbiniame pasaulyje. Lapas nėra „lapas“, jis tik taip vadinamas. Jokio daikto ar patyrimo neįmanoma į kalbą „įdėti“ ir perduoti kitam kaip daikto, nes patyrimas, buvimas yra tiesiog ne kalbinis, ne mąstymo dalykas. Tai suvokdami galime numanyti, ką Terry Eagletonas turėjo omenyje sakydamas, kad reikšmė yra „tarsi nuolatinis esaties ir kartu nesaties mirgėjimas. Teksto skaitymas – tai veikiau šio nuolatinio mirgėjimo proceso sekimas, o ne vėrinio karoliukų skaičiavimas.“³ Tad kaip žodžiai, neturintys nieko bendra su tikru daiktu, gali mums kažką esmingo perteikti?

Vėlgi, bet koks sprendimas ar išvada priklauso kalbiniam pasauliui. Pripažinkime, kad patyrimas per kalbą tam tikra prasme yra virtualus. Šioje plotmėje kalba turi galią perkeisti, tiksliau, kaip ir meno kūrinys, jį kviečia keistis, yra veiklos užuomazga: „susidūrimas su estetine plotme, kaip ir tam tikri religiniai bei metafiziniai potyrių būdai, yra gi-

René MAGRITTE. *Tai ne pypkė*

liausiai „įsismelkiantis“, labiausiai performuojantis raginimas, prieinamas žmogaus patirčiai.“⁴ Tokiu būdu žodžių dėliojimas į sakinius, pasakojimus ar tiesiog – kalbėjimą – sukelia tai, ko žodžiuose nėra ir būti negali – tai liudija nenuginčijami patyrimai. Atsisakant nu-

siteikimo, kad kalba atitinka empiriką, žodis išlaisvinamas, jis vėl įgyja savo magiškas galias⁵. Taigi virtualumas yra savybė, dėl kurios kalbos veikimą galima lyginti su meno kūrinio – paveikslo, muzikos kūrinio, filmo, spektaklio – poveikiu.

KOMENTARAS IR KŪRINYS

Aptarėme, koku būdu galime lyginti filosofinę kalbą su meno kūriniumi, o kalbos patyrimą atsargiai pavadiname virtualiu. Pagal analogiją su meno kūriniumi, kuriame *kažkas slypi*, ir tuo, kas gali būti pavadinta „techniniu“ menu, išryškinkime ir kalbas, skirdami kūrinį ir komentarą.

Akademinis-žurnalistinis diskursas vertina naujoviškumą ir sugebėjimą skatinti diskusijas. Kaip pastebi G. Steineris, naujumo vertinimas į humanitarinius mokslus perimamas iš tikslųjų mokslų. Pastaruosiuose šis kriterijus pasiteisina, nes vis daugiau rezultatų pasiekama dėl kolektyvinio ir kumuliatyvaus darbo, kadangi tikslieji mokslai pagrįsti tyrimais ir rezultatais. Humanitarinėje srityje svarbiausias yra išvelgimo procesas, kuris „nėra kumuliatyvus bei save koreguojantis“⁶. Penkiolika nuomonių nepriylgsta vienai išvalgai. Pirmas komentarą ir kūrinį skiriantis požymis yra (komentar) naujumas ir (kūrinio) originalumas. Originalumas, nors iš esmės ir būdamas naujumo antiteze⁷ – svarbiausi klausimai visada lieka tie patys – keistai savyje turi ir naujumą (kaip sufleruoja įprastinis, kasdienis šio žodžio vartojimas – originalu tai, kas atrodo nauja, netikėta). Iš tiesų originalume naujumo esama, tik jis kyla iš autentiško pirminių, pamatinių klausimų suvokimo ar išvalgos. Ši išval-

ga neišvengiamai įgauna naują, netikėtą išraišką būtent dėl to, kad savitai, kaip kiekvienam žmogui būdingas savitumas, išgyvenamas „senas kaip pasaulis“ troškimas, klausimas, ilgesys, patyrimas. Vis dėlto, išraiškoje pasireiškiantis originalumo naujumas, nors ir įkūnija kalbos turinį ir todėl būtų neadekvatu vadinti jį vien forma, kyla iš beformio patyrimo, yra *tik* išraiška. Prisiminkime, kaip žymiausiems mąstytojams nuolat prireikdavo naujų savokų ar kalbėjimo būdų. Suvokimui, tikrai išvalgai nėra tinkamų žodžių. Nors jokie žodžiai negalės pasakyti to, kas *yra*, įprastomis tapusios frazės, sąvokos yra tuo labiau nepriimtinos. Vieną kartą pavartoti, palikus *Aš-Tu* santykį ir tariant *Aš-Tai*, žodžiai nieko nebeatitinka ir veikia patys kaip atskiros esybės. Todėl žymūs mąstytojai ir privalejo neišvengiamai kalbėti nesuprantamomis, dar nevartotomis sąvokomis arba vartoti jas savaip, naujai – o tiksliau, originaliai. O žurnalistinis dėmesys svarbiausiems klausimams baigiasi paviršutiniškumu, kur valdo įspūdis ir vien *išraiškos* naujumas, nepasistūmėjant link paslapties – tokį kalbėjimą, G. Steinerio pavyzdžiu, vadiname komentavimu⁸.

Kiek akademiniam gyvenime yra atsakumo, patirto žinojimo, sunku būtų pamatuoti, bet atskirti racionalumui kalbos plotmėje vergaujantį diskursą nuo

tikrumo kalbos dažniausiai įmanoma. Filosofiniame gyvenime, rodos, lyg ir neturėtų vyrauti tuščios kalbos, juk filosofija atvirai teigia besistengianti *atsakyti* į esminius klausimus. Vis dėlto ir čia netrūksta mokslo imitavimo, besaikio publikavimo *apie*. Tad kaip net ir šiame tiesos mylėtojų prieglobstyje viršų ima „antrinis miestas“? „Mes geidžiame būti atleisti nuo tiesioginio susidūrimo su „tikrąja esatimi“ arba „tikrąja tos esaties nesatimi“ (...) – nuo to, ką mums turi primesti atsakus estetinės srities patyrimas. Siekiame imuniteto, kurį teikia netiesioginis santykis.“⁹ Regis, veikia ir troškimas pažinti tiesą, ir jos baimė, nenoras. Kadangi nuo kai kurių klausimų pabėgti neįmanoma, akademinis diskursas, būdamas palankus ir tuo, kad mokslo įvaizdis padaro jį rimtą, taigi kuria tikrumo ir prasingumo iliuziją, leidžia nusiraminti per ieškojimo regimybę. Žinoma, tokiu klastingumu negalima kaltinti viso akademinio gyvenimo ir kalbų. Svarbiau atskleisti tuščių ir apsibrėžta prasme „meniškų“ kalbų skirtumą, nei vertinti jų kiekybę. Mėginant atidžiau pažvelgti į komentarą išryškėja dar vienas požymis, leidžiantis skirti kalbėjimą kaip kūrinį nuo kalbėjimo *apie* – tai patyrimas, asmeninis suinteresuotumas, kuris kalbėtojui leidžia remtis *ne tik* kitomis kalbomis, bet

ir patyrimu bei stebėjimu, ir iš šio suinteresuotumo, suvokimo ir įžvalgos kylančias originalumas, kurio naujumas yra tik šalutinis požymis, o ne tikslas. Tik tokiu atveju savo tekstą galima vadinti kūrinium, ką ne be reikalo daro, pvz., Saulenė Pučiliauskaitė straipsnyje *Kantas ir vaikų kambarys*¹⁰. Tiksluosiuose moksluose griežtai vengtinas subjekto, tyrėjo kaip asmens vaidmuo, filosofijoje tampa viena svarbiausių gero rezultato (t.y. svarios kalbos) sąlygų. Kritinį metodą humanitariniuose moksluose papildyti estetiniu siūlantis Angelo Caranfa pastebi, kad aiškinimas ir žinių objektyvumas linkę užgožti perkeičiančią ar kūrybiškąją asmeninio žinojimo galią¹¹. Kaip rašo Michael Polanyi, „toks žinojimas yra visiškai neefektyvus, nebent jis yra vidinis, neišreikšiamas (*tacit*), tai yra, nebent ... jame paprasčiausiai gyvenama“¹². Dalintis su kitu žmogumi ar jam perteikti (kiek tai įmanoma) galiu tik tai, ką tikrai turiu. Asmeninis suinteresuotumas / nusišalinimas bei iš laikysenos kylantys padariniai leidžia skirti komentavimą (t.y. tuščią kalbėjimą) nuo kalbos, kurioje *kažkas glūdi*. Šiuos kalbėjimo būdus galima apibūdinti taip: kalbėti *kažką* ir kalbėti *apie kažką* (komentuoti). Vis dėlto, kaip tai atrodo praktiškai? Ar norėdami kalbėti kitam *patyrimą*, turėtume kalbėti *ne apie jį*?

Literatūra ir nuorodos

- 1 Georg Steiner. *Tikrosios esatys: ar mūsų kalbėjime kas nors glūdi?* Vertė L. Jonušys. – Vilnius: Aidai, 1998, p. 26.
- 2 Ten pat, p. 30.
- 3 Ten pat, p. 118.
- 4 Ten pat, p. 134.
- 5 Ten pat, p. 95.
- 6 Ten pat, p. 38.
- 7 Ten pat, p. 30.
- 8 Tai nereiškia, kad negalima iš *tikrųjų* komentuoti, t.y. reaguoti į kūrinį. Apie pageidautiną ko-

mentavimą šiame straipsnyje kalbama kaip apie interpretaciją.

- 9 Georg Steiner. *Tikrosios esatys*, p. 41.
- 10 Saulenė Pučiliauskaitė. *Kantas ir vaikų kambarys*. // *Logos*, 2006, Nr. 45.
- 11 Angelo Caranfa. *Voices of Silence in Pedagogy: Art, Writing and Self-Encounter*. // *Journal of Philosophy of Education*, 2006, Vol. 40, No. 1.
- 12 Ten pat.

B. d.